

AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI:

TARIXIN QANLI SALNAMƏSİ

Xalqımız 70 ildən artıq bir dövrdə çoxmillətli sovet sosialist cəmiyyətində yaşamışdır. Düzdür, həmin dövrün müsbət nəticələri, dəyərləri də danılmazdır. Lakin rəsmi bolşevik idarəçiliyi, özəmənkə nizamı proseslər minlərlə ziyalıların məhvəinə səbəb olmuş, sonda fasiləsiz repressiyalarla təməmlənmişdir. N.Nərimanovun, M.Hadinin, H.Cavidin, Ə.Cavadın, M.Müşfiqin yaradıcılığı qadağa altına alınmış, əsərlərinin oxunması məhdudlaşdırılmışdır. İnsanın mənəviyyatını və aqlını iflic etmək üçün bundan qorxulu işlər düşünmək mümkün deyil. Şəxsiyyətə pərəstiş dövründə, xüsusilə 1937-ci ildə məhv olan əxlaqi dəyər və sərəvtlər fiziki ölümlərdən qat-qat çox olmuşdur. Həmin vaxtlarda ən böyük itki müstəqil düşüncədə, şəxsiyyətin azad fikrinə münasibətdə baş vermişdir.

Stalin repressiyaları, əslində, öz xalqına qarşı böyük və gözəgörünməz bir cəhətdir! Bu, mükiyyət, var-dövlət talanından da ağır bir savaşa çevrilmişdir. Azərbaycanın say-seçmə övladlarının məhvi bəlkə də şəhər və kəndlərin, obaların, bənd-bəyələrin alınmasından da dəhşətli idi.

Həmin illərdə ən görkəmli ziyalıların, ən ağıllı mütəxəssislərin təleyi cəmi 15 dəqiqəlik zaman kəsiyində məhkəmə proseslərində həll edilirdi. Verilən hökm əksər hallarda güllələnmə ilə nəticələnirdi. Sürgünlük nə qədər ağırlı, işgəncəli olsa da, bu cəzaya məhkum edilənlər ölümün pəncəsindən qurtulduqlarına görə şükür edirdilər.

Sovet imperiyasının 1937-ci illərdə tətbiq etdiyi siyasi mübarizə, idarəetmə metodları və həyata keçirmək istədiyi quruculuq prosesi bütün mahiyyəti ilə bəşəriyyətin minilliklər ərzində formalaşmış dəyərlər sistemə zərbə oldu. Sovet cəza məhsunlarının böyük bir sürətlə fəaliyyət göstərdiyi həmin illər minlərlə insanın, o cümlədən azərbaycanlının qanı ilə tarixə yazıldı. İmperiya cəlladları, demək olar ki, hamını eyni bir "cinayət"de - "vətəne xəyanət"de itiham edib, alovun içinə atırdılar.

Təkcə bir faktı qeyd edək ki, o dəhşətli illərdə 80 mindən çox azərbaycanlı mahiyyəti hələ də tam məlum olmayan səbəblərdən repressiya məhsunlarının hədəfinə tuş gəlmişdir. Azərbaycanın düşüncənə beyinləri, görənləri, ölkənin tarixində müstəsna rol oynayan, yaxud oynaya biləcək ziyalı təbəqəsi bir neçə dəqiqə sürən məhkəmə proseslərində güllələnməyə məhkum edilirdi, sürgünlərə göndərilirdi və bu prosesin başında Sumbatov-Topuridze, Borşev, Gerasimov, Qriqoryan, Sinman, Beriya, Ohanesyan, Markaryan, Avanesyan, Qalstyan kimi cinayətkarlar dayanırdı. Baş verənlərin bütöv bir xalqa qarşı qəsd olduğunu anlamaq üçün bu siyahıdakı soyadlara diqqət yetirmək kifayətdir. Təkcə 1937-ci ildə 29 min azərbaycanlı qırmızı terrorun qurbanı olmuşdur.

Kütləvi repressiyaların geniş vüsət alması insanların psixoloji durumuna, siyasi baxışlarına və düşüncə tərzinə ciddi zərbə vururdu. Amma "şanlı stalinçilər" bunun fərqində deyildilər.

1936-cı ildən etibarən Stalin rejimi azərbaycanlı ziyalılara qarşı total hücumu başlandı. 1937-ci ildə bu proses özünün zirvə nöqtəsinə çatdı və 1938-ci ilə kimi sənəqimək bilməyən sürətlə da-

vam etdi. Şübhəsiz ki, sonrakı illərdə də kütləvi repressiyalar ara verməmiş, lakin müharibənin asətanada olması vəziyyəti bir qədər dəyişmiş və rəhbərliyin diqqətini "əsas məsələ"den yayındırılmışdır. Azərbaycanda "xalq düşmənlərinə qarşı mübarizə" adı altında həyata keçirilən proses həm də başqa məqsədlərə, ilk növbədə millətə genofondunun məhvəinə yönəldilmişdir.

Bolşevik rejiminin qara kabusu

XI ordunun Hərbi İnkilabi Şurası və yeni qurulmuş Sovet hökuməti öz fəaliyyətinin hələ ikinci gününü "Müsavat" və "İttihad" partiyalarının rəhbərləri ilə əməkdaşlıq etmək barədə müqavilə imzalamışdır. Lakin bu müqavilə tezliklə Pankratovun rəhbərlik etdiyi XI ordunun Xüsusi Şöbəsi tərəfindən pozulmuşdu. Həmin şöbə, sonra isə Fövqəladə Komissiya (FK-ÇK) kütləvi həbslər aparmağa başlamış, həbs düşərgələri az vaxtda Azərbaycanın qabaqcıl ziyalı nümayəndələrinin hesabına doldurulmuşdu.

S.A.Pankratov kim idi? Əvvəllər adi dənizçi olan bu şəxs XI ordunun Xüsusi Şöbəsinin rəisi, bolşevik istilasının ilk günlərindən 1920-ci ilin iyun ayınadək Azərbaycan Fövqəladə Komissiyasının sədri olmuşdur. Azərbaycanda ilk kütləvi qırğınların, sui-qəsdlərin və repressiyaların təşkilatçılarında idi. Bu, həmin Pankratov idi ki, onun tabeliyində Azərbaycan kommunistlərinin gələcək lideri Mirçəfer Bağırov xidmət etmişdir. Semyon Andreyeviç Pankratov hələ Bakı hadisələrindən əvvəl "qanlı Həştərxan olayları"ndan məşhur idi.

Bu barədə sosialist emiqrant Melqunov yazırdı: "1919-cu ilin martında Həştərxan fəhəlləri tətilə başlamışdır. Onların mitinqi qoşunlar tərəfindən mühasirəyə alınmışdır. Hərbiçilər tətilçilərə puləmyotlardan atəş açmış və onlara qumbaralar atmışlar. Səhraya qaçmaq istəyənləri isə süvari atlılar doğramışlar.

Şəhərdə kütləvi həbslər başlamış, Moskvaya isə üsyan haqqında təcili teleqram vurulmuşdu.

Trotski "amansız cəzalandırma" əmrini göndərmişdi və S.M.Kirov, habelə "çəkistlər" - matros Pankratov və quldur Çu-

qunovun rəhbərliyi ilə edamlara başlamışdır.

Bəzələrdə və gəmilərdə yerləşdirilmiş insanların bir çoxunun boynuna daş bağlayaraq dənizə atırdılar. "Qoqol" gəmisində bir gecədə 180 nəfər batırılmışdır. Güllələnləri çətinliklə qəbiristanlığa çatdırı bilirdilər. Sonradan başa düşdülər ki, onlar ancaq "proletariat" qırıqlar və "üsyən" manzərəsinin daha zəngin alınması" üçün üzlerini "burjuylar" a döndərdilər. Zəngin məhəllələrdə yoxlamalara və qırğınlara başlandı. Bu özbaşınalıq aprelin axırına-dək davam etdi və təxminən 4 min nəfər qətlə yetirildi".

Pankratov qısa müddətdə - 1920-ci ilin may-iyun aylarında Az.FK-ya başçılıq etmişdi. N.Nərimanov Azərbaycana gəldikdən sonra Hərbi-İnkilabi Komitəyə (HIK) şikayət edir ki, FK HIK-lə razılaşdırılmadan adamları güllələyir. Bu məlumatdan sonra Pankratov Az.FK-dakı işlərini "milli kadrlar" Babə Əliyevə təhvil verir və yenidən XI ordunun Xüsusi Şöbəsinə qayıdır. Lakin çox keçməz ki, 1920-ci il avqustun 26-da Azərbaycan Kom-

Məhəmməd bəy Sulkeviç, general Həbib bəy Səlimov, İsgəndər bəy Seyfulin və digərləri var idi.

Generallar Əliəğa Şixlinski və Səməd bəy Mehmandarov Nəriman Nərimanovun zəminliyi sayəsində sağ qalmışdılar.

Sovet hökuməti üçün narahatlıq yaranan yüzlərlə şəxs Nargin adasına aparılmış və orada öz aqibətini gözləmişdir. Onların arasında Üzeyir bəy Hacıbəyli Memorial Muzeyinin sabiq direktoru, mərhum Ramazan Xəlilov da var idi. O deyirdi: "1920-ci il iyununda mən "Dikaya diviziya"nın alaylarından birinin sabiq unter-zabitini kimi XI Qızıl ordunun Xüsusi Şöbəsinin əməkdaşları tərəfindən həbs etdim. Staro-Poliseyskaya (indiki Məmmədəliyev küçəsi, ev 5) keçəndə yerləşən həbsxananın ümumi kamerasında ay yarım qaldıqdan sonra mənə "əşyalarımı" Nargin adasına göndərdilər. Bu ada mənim üçün dəhşət idi. Bizi çirkli, qoxulu və dar baraklarda yerləşdirdilər. Bizdən əvvəl burada əsir götürülmüş türklər saxlanırdı. Gündüzlər dözlüməz günəş istisindən özümüzü qaynar soba-

Məhəmməd Kərim ağa Nargin adasında güllələndi. Bibiheybət məscidi yerlə yeksan edildi.

Bir faktı da qeyd edək ki, tədqiqatçıların fikrinə, o zaman respublikada güclü siyasi lider də yox idi. 1920-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanda bolşevik partiyasının bir neçə görkəmli xadimi işləyirdi, lakin Nəriman Nərimanovdan başqa onların hamısı özge millətlərin nümayəndələri idi. N.Nərimanov isə partiya hakimiyyətinin bütün şaxələrini birləşdirə bilməmişdir. Buna gücü çatmamışdır. Tezliklə o, opponentləri tərəfindən respublikanın siyasi səhnəsindən sıxışdırılıb çıxarıldı. Azərbaycan 1930-cu illərin ortalarında, əslində, güclü siyasi lidersiz qalmışdır. Demək olar ki, hər il respublikada rəhbərlik dəyişirdi. Fitnə-fəsadlar, qruplaşmalar, çəkişmələr, şəxsi münasibət zəminində intriqaqlar hakim partiyanın yuxarı təbəqəsini sarsıdırdı.

Mirçəfer Bağırov AK(b)P MK-nın birinci katibi vəzifəsinə təyin edildikdən sonra ayrı-ayrı qrupların mübarizəsi və çəkişmələr də tədricən sənəqimə, sonra isə büt-

çuların, trotskiçi-zinoviyevçi qrupların ifşa edilməsi haqqında" məlumatlar verilir. Bundan sonra Bağırov, Akopov, Sumbatov-Topuridze, Yemelyanov, Markaryan, Qriqoryan, Borşev və başqalarının cəza məhsununu bütün gücü ilə işləməyə başlayır. Hamı hər yerə, hətta öz ailəsində belə "xalq düşməni" axtarmağa başlayır.

İlkin dövrlərdə həbslər XDİK-nin əvvəlcədən tərtib olunmuş kartotekaları əsasında aparılırdı. Sonra isə istintaq vasitəsilə əldə edilmiş "ifadələr"ə üstünlük verilməyə başlandı. Müstəntiqlər donoslardan yalnız köməkçi material kimi istifadə edirdilər.

1937-ci il iyulun 30-da XDİK-nin "Keçmiş qolçomaqların, cinayətkarların və başqa antisovet elementlərin repressiya olunması üzrə əməliyyat haqqında" 00447 nömrəli və 1937-ci il avqustun 15-də "Vətən xainlərinin arvadlarının və uşaqlarının repressiya olunması üzrə əməliyyatlar haqqında" SSRİ XDİK-nin 00486 nömrəli operativ əmrləri müzakirə edilir. Hər iki əmr xalq daxili işlər komissarı N.Yejov tərəfindən im-

idarəçiliyinə xas olan bir keyfiyyət - bütün insanların təmsalında xəyanətkar axtarışı, hamıdan şübhələnmək bu sistemin əksər məmurlarının psixoloji portretinin əsas ştrixini təşkil edirdi. İosif Stalin ölkənin hətta hər bir kəndində belə kiçik "stalinlər" yaratmışdır. Stalin "qolçomaqlar" sinfini ləğv etmək göstərişini verməklə və kollektiv mülkiyyət anlayışını gündəmə gətirməklə, əslində, sovet dövlətinin dayağı ola biləcək bir sinfin - orta təbəqənin məhvəinə nail oldu. "Sovet İttifaqında, əslində, əvvəldən bir sistemizlik hökm sürürdü və stalinizmin meydana çıxması da elə bu sistemizliyin nəticəsi idi. Çünki sosializmi qurmaq üçün cəmiyyətdən sosial sifariş olmadığından təməmlə zorun və gücün təsirine əsaslanan bir mexanizmin yaranmasına ehtiyac duyulurdu" (Z.Bün-yadov. "Qırmızı terror", Bakı, 1993). Stalin məhz belə bir mexanizmin yaranmasına nail ola bildi.

Sovet Azərbaycanının tarixi həm də kütləvi deportasiyalara xarakterizə olunur. Bu deportasiyaların, demək olar ki, hamısı məhz Stalinin dövründə həyata keçirilmişdir. Milli-ətnik ayrı-seçkililiyin geniş vüsət alması azərbaycanlılara qarşı düşmənçilik mövqeyi tutan ermənilərə yeni imkan vermiş və məhz onların ardıcıl səyləri nəticəsində yüz minlərlə azərbaycanlı öz doğma yurdlarından didərgin salınmışdır. Bu plan İosif Stalinin xeyir-duası və Mirçəfer Bağırovun dəstəyi ilə reallaşdırılmışdır. Sonralar M.Bağırov öz xalqına qarşı törətdiyi cinayətlər haqqında bunları söyləmişdir: "Mənim əsas səhvim odur ki, Beriyyaya və onunla bağlı olan, onun düşməni mövqeyini müdafiə edən, orqanlarda birgə iş üzrə onunla uzun illər boyu əlaqədə olan Sumbatov, Borşev, Qriqoryan, Markaryan və başqalarına göz yummuşam, onların iç üzünü tanımışam".

M.Bağırovun ifadələrindən də açıq görünürdü ki, azərbaycanlılara qarşı törədilən cinayətlərdə ermənilər xüsusi fəallıqda iştirak edirdilər.

Eyni zamanda, törədilən kütləvi terror və deportasiya əməliyyatlarında Stalin rejiminin izləri açıq şəkildə özünü göstərirdi.

Hər şey bir nəfərin iradəsinə təbə etdirilmişdi, ən bilirdisə, onu da edirdi, çünki "o, hər şeyi bilir-di". Şəxsiyyətə pərəstişin ifrat və ən ikrahdoğurucu forması olan bu düşüncə tərzində bəlkə də ən qatı, mürtece rejimin hökmanlıq etdiyi cəmiyyətlərdəki ilə eyni idi. Hətta Stalin öldükdən sonra da heç kim "böyük rəhbərin vaxtsiz vəfatı"na inanmırdı.

İndi bir çox tarixi araşdırmalarda Stalinin ölümünün SSRİ-də böyük bir kədər hissi ilə qarşılandığına dair faktlara rast gəlinir. Nə idi xalqın bu əziz insana "hədsiz məhəbbət"inin sirri? Əlbəttə, heç bir səmimi səvgidən söhbət gedə bilməzdi. Bu, sadəcə, qorxunun doğurduğu bir "sev-gi" idi. Amma zaman keçdikcə sübut olundu ki, bu cür təbliğət özünü doğrultmur və əgər cəmiyyətdə hər hansı liderə rəğbət onun haqqı, tədqirəlayıq əməlləri əsasında formalaşmırsa, bunu qorxu mexanizminin köməyi ilə yaratmaq mümkün deyil.